

ਹੀਦੀ ਦਿਵਸ ਤੇ

**ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਦੇਣ
ਸ੍ਰੀ. ਯੋਗੇਂਦਰਪਾਲ ਸ਼ਰਮਾ ਪ੍ਰੋ. ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ**

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ 15 ਅਪ੍ਰੈਲ 1563 ਈ: ਨੂੰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿੱਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਚੌਥੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਦਾ ਪਾਲਣ ਸਣ ਪੂਰਣ ਸਿੱਖ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਅਸਾ-ਰਣ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੇ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਗੰਭੀਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਧਾਰਣੀ ਸਨ। ਆਪ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਤੋਂ ਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸੰਨ 1581 ਈ. ਨੂੰ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਚ ਗੱਦੀ ਦਾ ਵਾਰਸ ਠਾਇਆ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਰੰਪਰਾ ਦਾ ਘੋਖਵਾਂ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜਿਥੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਉਤਸਾਹ ਮਾਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਉਥੇ ਉਹਨਾਂ ਕੀਰਤਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਦਿਸ਼ਾ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਦੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਦੋ ਪ੍ਰਸਿਧ ਰਬਾਬੀ ਕੀਰਤਨ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿਸੇ ਸਾਰਣ ਵੱਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਬਾਬੀਆਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਾਧਾਰਣ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਇਹੀ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕੀਰਤਨ ਸਿੱਖ ਰਬਾਬੀਆਂ ਤੋਂ ਸਧਾਰਣ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆਤਮਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋਇਆ। ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਸੰਪੂਰਣ ਗਾਇਨ ਵੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਅਤੇ ਸਲੋਕ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਛੰਡ, ਗਾਇਨ ਦਾ ਸੰਯੁਕਤ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਬਾਣੀ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਕਰਕੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਜਗਤ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕਲਾ ਜਗਤ ਨੂੰ ਵੀ ਮਹਾਨ ਦੇਣ ਦਿੱਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸਾਰਥਕ ਪਰਮਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਸਨਮਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਗਤਾਂ ਅਤੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਰਾਗਾਤਮਕ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ 44 ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਕੀਤਾ। ਸਿਰੀ, ਮਾਝ, ਗੁਆਰੇਰੀ, ਗਉੜੀ, ਗਉੜੀ ਚੋਤੀ, ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ, ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ, ਗਉੜੀ ਮਾਲਵਾ, ਗਉੜੀ ਮਾਲਾ, ਆਸਾ, ਆਸਾ ਕਾਫੀ, ਆਸਾਵਰੀ ਆਦਿ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਾਵਿ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਾਣੀ ਰਚੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਦੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਢੰਗ ਵੱਖ ਵੱਖਰਾ ਸੀ। ਪੜਤਾਲ ਗਾਇਕੀ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪ ਨੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸੰਗੀਤ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਪੂਰਣ ਗਿਆਤ ਸਨ।

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਿੰਟਰ ਤੇ ਪਬਲਿਸ਼ਰ ਨੇ ਰਿਧੀ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈਸ ਐਸ.ਸੀ. ਐਫ 42, ਫੇਜ਼ 5, ਮੁਹਾਲੀ ਤੋਂ ਛਪਵਾ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ (ਰਜਿ.) ਲਈ 422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

ਅਸ੍ਰੁਤ ਕੀਰਤਨ

Amrit Kirtan

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅੰਕ

ਜੂਨ 1989

ਅੰਕ ਪਹਿਲਾ

ਸੰਪਾਦਕ (ਆਨਰੇਰੀ)

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਸਹਿਯੋਗ

ਡਾ. ਕੁਲਚੰਦ ਸਿੰਘ ਤਰਸੀ

ਡਾ. ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੰਮਲ

ਡਾ. ਸਤੀਸ਼ ਮੈਨਨ

ਸ੍ਰੀ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ

ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ ਲਈ ਪਤਾ :

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ (ਰਜਿ.)

422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ,

ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ - 160015

ਫੋਨ : 24660

ਚੰਦੇ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

ਚਿੱਕ ਕਾਪੀ : 5 ਰੁਪਏ

ਦੀਸ :

ਸਲਾਨਾ 50 ਰੁਪਏ

ਜੀਵਨ ਮੈਂਬਰ 500 ਰੁਪਏ

ਵਿਦੇਸ਼ :

ਸਲਾਨਾ 500 ਰੁਪਏ

ਜੀਵਨ ਮੈਂਬਰ 5000 ਰੁਪਏ

ਵਿਸ਼ਾ ਸੂਚੀ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ : ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਦੇਣ ਸ੍ਰੀ ਯੋਗੇਂਦਰ ਪਾਲ ਸ਼ਰਮਾ ਪ੍ਰੋ: ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ

1. ਕਰਉ ਬੇਨੱਤੀਆਂ - ਸੰਪਾਦਕ 2
2. ਰਾਗੀ ਢਾਡੀ—ਡਾ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ 4
3. ਏਹੁ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਣੈ ਕੋਇ
— ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ 7
4. ਰਾਗ ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ 12
5. ਸ਼ਬਦ ਸੰਗੀਤ ਲਿਪੀ—ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ
— ਭਾਈ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ 14
6. ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ—ਸੰਤ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ
ਡੁਮੋਲੀ ਵਾਲੇ 16
7. ਰਾਗ ਭੀ ਡਾ॰ ਯਾਗੀਰ ਸਿੰਘ 23
8. Thoughts on Gurbani Kirtan
—S. Daljit Singh 25
9. ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਰਾਗੀ 29
10. ਤੁਹਾਡੇ ਪੱਤਰ 31
11. ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਬਾਰੇ 32
12. ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਰਾਗੀ 33

ਨੋਟ : ਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਵਿਚਾਰ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਨਿਜੀ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਾਦਕ ਜਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ ਦਾ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ।

ਕਰਉ ਬੇਨਤੀਆਂ

ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਬੜਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ 'ਮਾਤਾ ਕੀ ਅਸੀਸ' ਵੇਲੇ ਹੋਰ ਅਸੀਸਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ 'ਭੋਜਨ ਕੀਰਤਨ ਨੀਤ' ਦੀ ਅਸੀਸ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਂਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਅਸੀਸ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਫਲੀਕ੍ਰਿਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਮੈਂਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੀ ਕੀਰਤਨ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣਾ ਪਿਆ ਤੇ ਹੁਣ ਇਹ ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਨਿੱਖੜ ਅੰਗ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦੂਖ ਨਿਵਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਵਜੋਂ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ ਸਾਂ। ਜਦੋਂ ਪਿਤਾ ਜੀ (ਭਾਈ ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ ਪਤੰਗ) ਦਾ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰਮਤ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਧਰਮ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਅਰਥ ਬਦਲ ਦਿੱਤੇ। ਕੀਰਤਨ ਮੇਰੇ ਲਈ ਉਪਜੀਵਕਾ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵਡੇਰੀ ਵਸਤੂ ਬਣ ਗਿਆ। ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਸਦਕਾ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਖੋਜੀ ਵਜੋਂ ਪਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਕੀਰਤਨ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਈ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਹੀ ਲੈ ਲਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕਾਲਜ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰਗਿਲ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਕੀਰਤਨ ਸੰਬੰਧੀ ਖੋਜ ਕਰਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੋਹਲੀ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਸੂਚੱਜੀ ਅਗਵਾਈ ਅਤੇ ਫਲੋਰਾਂ ਵਾਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਸਦਕਾ ਪੀ-ਐਚ. ਡੀ. ਦਾ ਬੀਸਿਸ। ਗੁਰ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪੂਰਾ ਹੋਇਆ। ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਵਿੱਚ ਡਾ. ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦਰਦੀ ਅਤੇ ਸ: ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਿੱਤਾ।

ਸ੍ਰ: ਬਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ' ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਬਾਰੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸੁਰਾਂ ਨਾਂ ਦੀ ਲੇਖ ਲੜੀ ਅਤੇ 'ਅਜੀਤ' ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨ ਟੋਪਾਂ ਬਾਰੇ ਟਿਪਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਵਾ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਨੂੰ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਹਿਮ ਸਥਾਨ ਦਿਵਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ।

ਇਹਨਾਂ ਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ, ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸ. ਹਰਜਾਪ ਸਿੰਘ ਅੱਜਲਾ, ਸ. ਅਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਾਹਲ, ਸ. ਤੇਜਿੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਸਰੀਚਾ, ਡਾ. ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ, ਸ. ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਖੜਕੜ ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪੁਸ਼ਾਰ ਆਦਿ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ ਬੁਲਾ ਕੇ ਪਿਆਰ ਸਤਿਕਾਰ ਖੜਕੜ ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪੁਸ਼ਾਰ ਆਦਿ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ ਬੁਲਾ ਕੇ ਪਿਆਰ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੁਣ ਜਦਾਂ ਵੀ ਕਿਤੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਕੀਰਤਨ-ਸਾਹਿਤ ਬਾਰੇ ਮੰਗ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਸ ਮੰਗ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਪਰਚੇ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆਇਆ। ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਲੋਕ ਪ੍ਰਿਯ

ਦਿਨ ਦਿਨ ਵੱਧ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਚਰਚਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀਰਤਨੀਆਂ, ਸਰੋਂ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਰੱਖ ਸੂਚੱਜੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਰਤਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰੋਤਾ ਵਧੇਰੇ ਅਨੰਦ ਮਾਣ ਸ: ਕੀ ਕੀਰਤਨੀਏ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮੱਰਥ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਕੂਲਾਂ ਕਾਲਜਾਂ ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਅੱਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਰਚੇ ਵਿੱਚ ਉਜਾਗਰ ਕਰੀਏ।

ਪਰਚੇ ਵਿੱਚ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮੱਗਰੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਇਆ ਚਰਚੀ।

1. ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ	2. ਜਾਣਕਾਰੀ
ਉ ਵੱਖ ਵੱਖ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀਆਂ	ਉ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਬਾਰੇ
ਅ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ	ਅ ਰਾਗਾਂ ਬਾਰੇ
ੳ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੰਗੀਤ-ਘਰਾਣਿਆਂ ਬਾਰੇ	ੲ ਸੰਗੀਤ ਸਾਜ਼ਾਂ ਬਾਰੇ
ੴ ਕੀਰਤਨ-ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਬਾਰੇ	ੳ ਸੰਗੀਤ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਬਾਰੇ
	ੲ ਸੰਗੀਤ ਕੈਸਟਾਂ ਅਤੇ ਰਿਕਾਰਡਾਂ ਬਾਰੇ
3. ਸੰਗੀਤ-ਸਿੱਖਿਆ	4. ਰਿਪੋਰਟਾਂ/ਸੂਚਨਾਵਾਂ
ਉ ਸ਼ਬਦ-ਗਾਇਨ ਵਿਧੀ	ਉ ਕੀਰਤਨ ਦਰਬਾਰਾਂ ਬਾਰੇ
ਅ ਰਾਸਮੋਨੀਅਮ ਸਿੱਖਿਆ	ਅ ਸੰਗੀਤ ਸਮਾਗਮਾਂ ਬਾਰੇ
ੳ ਤਬਲਾ ਸਿੱਖਿਆ	
ੴ ਸ਼ਬਦ ਗਾਇਨ ਸੁਰ ਲਿਪੀ	
ੲ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣ	

ਪਰਚਾ ਕਦੇ ਵੀ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸਮੱਰਥਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰੋ: ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਹਲ, ਸ. ਜੀ. ਅੰਜ ਸੰਬਤਾਂ ਅਤੇ ਸ. ਐਚ. ਬੀ. ਐਸ. ਚੌਪੜਾ ਦ ਜਤਨਾਂ ਸਦਕਾ 'ਮੀਡਿਊ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ' ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਮੇਰੀ ਸੁਪਤਨੀ ਕੁਲਵੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਤਾਂ ਟ੍ਰਸਟ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਅਗੇਤੀ ਰਿਟਾਇਰਮੈਂਟ ਲੈਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ।

ਆਸ ਹੈ ਤੁਹਾਡੇ ਸਹਿਯੋਗ ਅਤੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਸਦਕਾ ਅਸੀਂ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਤੁਹਾਡੀ ਸੰਗੀਤ ਸਾਹਿਤ ਰਾਹੀਂ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹਾਂਗੇ।

ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਮਸਤ
ਪਰੰਪਰਾ

ਰਾਗੀ, ਢਾਡੀ ਤੇ ਗਿਆਨੀ

ਡਾ. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਮੁਰਾਦ ਹੈ ਕਿ ਅਖੰਡ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰਾਗੀਆਂ ਰਬਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਹੀ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿ ਉਹ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਸਾਡੇ ਅਖੰਡ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰਾਗੀ ਰਬਾਬੀ ਹੁਣ ਐਥੋਂ ਤੱਕ ਗਿਰ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਧਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਨਿਰਾ ਉੱਕਾ ਭੁੱਲ ਨਹੀਂ ਰਹੇ? ਸਗੋਂ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਰਾਗਾਂ ਦੀਆਂ ਤਾਨਾਂ ਤਰਾਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਲਾਪਣ ਲੱਗ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਦ ਵੀ ਛੀਕ ਉਚਾਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ, ਖਾਲੀ ਕਲਾਉਂਤਖਾਜ਼ੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਰਾਗ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸੇ ਰਾਗ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵਾਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਰਾਗ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿੱਚ ਗਾਉਣ ਲੱਗ ਖਏ ਹਨ। ਜੇ ਐਥੋਂ ਤੱਕ ਹੀ ਬੱਸ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਖੰਰ ਘਾਟਾ ਬਹੁਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਢਾਡੀਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਰਾਗੀਆਂ ਰਬਾਬੀਆਂ ਨੇ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਬਾ ਸਾਖੀਆਂ ਸੁਨਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ! ਭਾਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਖੀਆਂ ਨਾਲ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਰੌਣਕ ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਪੁਰਾਣਾ ਤਰੀਕਾ ਜੋ ਅਖੰਡ ਕੀਰਤਨ ਦੁਆਰਾ ਮਨ ਨੂੰ ਇਕਾਗਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸੀ ਸੋ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸਾਖੀਆਂ ਸੁਨਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਢਾਡੀਆਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਰਾਗੀਆਂ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। ਬਲਕਿ ਸਾਰੇ ਰਾਗੀ ਹੁਣ ਕੁਝ-ਕੁਝ ਕੰਮ ਉਪਦੇਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਵੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ: ਅਰਥਾਤ ਅਨਮਤਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮਤ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਰਕੇ ਕੀਰਤਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦੱਸਣ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ। ਏਸ ਕਰਕੇ ਅਨਮਤਾਂ ਦੇ ਆਦਮੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਦੀ ਕਦੀ ਗਿਆਨੀਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਵਿੱਚ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ ਅਰਥਾਤ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਤਾਂ ਦਾ ਤਅੱਲਕਾ ਅਖੰਡ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਨਾਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਜੇ ਜੇ ਸਾਡੇ ਰਾਗੀ ਢਾਡੀਆਂ, ਉਪਦੇਸ਼ਕਾਂ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਤਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਣ, ਪਰ ਆਪਣਾ ਅਸਲੀ ਕੰਮ, ਅਰਥਾਤ ਅਖੰਡ ਕੀਰਤਨ, ਤਿਆਗ ਦੇਣ ਤਾਂ ਘਾਟਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਬੰਨਿਓਂ ਤਾਂ ਅਖੰਡ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਰਸਮ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸਿਓਂ ਜੇ ਢਾਡੀਆਂ ਨੂੰ, ਗਿਆਨੀਆਂ ਨੂੰ, ਉਪਦੇਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨੇ ਪਵੇਗੀ ਜੋ ਰਾਗੀਆਂ ਨੂੰ ਰਾਗ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰਨੀ ਪਊ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹ ਗੁਣਾ ਮਿਹਨਤ ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਕੰਮ (ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ) ਕਰਨੀ ਜਦ ਪਈ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕੋਈ ਹੀ ਬਹਾਦਰ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਸਕੇਗਾ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਰਾਗੀ ਐਸੇ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਜੋ ਚਾਰਾਂ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਕਿਸੇ ਕਾਰ ਦੇ ਕਰਨ ਦੇ ਲਾਇਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਗੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅੰਜਾਮ ਇਸ ਕੰਮ ਦਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਕੁਚਾਲ ਕਿਉਂ ਤੁਰ ਪਈ? (ਸੁੱ ਅਤੇ ਅਖੰਡ) ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਨ ਦਾ ਰਾਗ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ੋਕ ਪਹਿਲੇ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਹੁਣ

ਜਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਦੇ ਸੁਣਦੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਹੀ ਸੁਣਨ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਹੋ ਜਾਈਆਂ ਹਨ। ਸਾਖੀਆਂ ਸੁਣਨੀਆਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਮਨ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਪਰ ਹਰ ਇੱਕ ਕੰਮ ਵਾਲੀ ਵੇਲਾ ਵਿਚਾਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਡੀਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੇਲੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਸਾਖੀਆਂ ਸੁਣਿਆਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਰਹਿਰਾਸ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸਮਾਂ ਰੱਖਿਆ ਸੀ, ਇਹ ਸਤਿਯਾਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸਵੇਰੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਵੇਲੇ ਵੀ ਸਾਖੀ ਪ੍ਰਮਾਣ, ਸਵੇਰ ਦੇ ਪਹਿਰ ਦੀ ਚੌਂਕੀ ਵੇਲੇ ਵੀ ਸਾਖੀ ਪ੍ਰਮਾਣ, ਪਿੱਛੇ ਕਥਾ ਵੇਲੇ ਵੀ ਸਾਖੀ ਪ੍ਰਮਾਣ, ਸਵੇਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਸਾਖੀ ਪ੍ਰਮਾਣ, ਕੀਰਤਨ ਸੋਹਲੇ ਵੇਲੇ ਵੀ ਸਾਖੀ ਪ੍ਰਮਾਣ। ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ! ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਵੇਲੇ ਸਿਰਫ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਭਾਵੇਂ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿੱਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਭਜਨ ਨਾਲ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਕੁਚਾਲਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਖਿੱਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਰਾਗੀ ਸਿੱਖ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਰੱਖਕੇ ਦੂਜੇ ਮਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਚਾਲਾਂ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਵਨ ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਕੇਵਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੱਲ ਮਨ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਕਰਕੇ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸੀਏ ਆਪ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣੇ ਸਨ। ਉਪਰੰਤ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹੇ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਦ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਅਖੰਡ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪ੍ਰਸਾਦ ਛਕਣ ਵੇਲੇ ਆਨੰਦ ਦੀ ਚੌਂਕੀ ਵੀ ਜਦ ਚੰਗ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਪ੍ਰਸਾਦ ਛਕਕੇ ਕੰਮ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਲਗਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਪਰੰਤ ਪਹਿਰ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਕਥਾ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਭਾਵ ਦੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਕੰਮ ਗਿਆਨੀ-ਆਦਮੀ ਹੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਪਰੰਤ ਚਰਨ ਕੰਵਲ ਦੀ ਚੌਂਕੀ ਹੋਕੇ ਫੇਰ ਦੀਵਾਨ ਬਰਖਾਸਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦੀ ਚੌਂਕੀ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਜਦ ਰਹਿਰਾਸ ਦਾ ਪਾਠ ਹੋ ਚੁਕਦਾ ਸੀ ਤਦ ਗਿਆਨੀ ਪਾਸੋਂ ਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਾਖੀਆਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਪਸਚਾਤ ਪ੍ਰਸਾਦ ਛਕਕੇ ਚਰਨ ਸਿਹਲੇ ਦੀ ਚੌਂਕੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਾਗੀਆਂ, ਗਿਆਨੀਆਂ, ਸਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਅੱਡ ਅੱਡ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਉਪਦੇਸ਼ ਦਾ ਕੰਮ ਖੁਦ ਸਾਹਿਬਾਨ ਆਪ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਕਿਸ ਵੇਲੇ? ਜਦ ਸਿੱਖ ਕਿਸੇ ਬਾਤ ਦੀ ਬਾਬਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਬਰ ਕਰਕੇ ਪੁੱਛਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ; ਅਥਵਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਸ ਵੇਲੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਆਪ ਤੋਂ ਆਪ ਵੰਡ ਅਨੁਸਾਰ ਪਏ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਪੂਰਾ ਦੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸੇ ਜੀ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੁਆਰੇ ਸਿੱਖੀ ਵਿੱਚ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਖਾਲਸਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਜੱਥੇ ਗੁਣੀ ਗਿਆਨੀ ਸਮਝਕੇ ਇਸ ਕੰਮ ਵਾਸਤੇ

ਦੋਹਰ ਕਰਨ। ਪਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਸੱਜਣ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਜਾਣੇ ਵਿਚਾਰੇ ਦੇ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਪਾ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਰੱਖ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਰਾਗੀ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਅਖੰਡ ਕੀਰਤਨ ਨਾਮ ਦਾ ਕੰਮ ਛੱਡਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ਕਾਂ, ਗਿਆਨੀਆਂ, ਢਾਡੀਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ। ਸ ਕਾਰਨ ਅਖੰਡ ਕੀਰਤਨ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਕਾਰਨ ਕੀ ਹੈ? ਵਜ੍ਹਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਗ ਦੁਆਰਾ ਸੁੱਧ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਨ ਦਾ ਭਾਵ ਘਟ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਯਥਾ ਰਥ ਅਰਥ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਿਰਫ ਸਾਖੀ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਖੀ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕਿ ਰਾਗ ਦੁਆਰਾ ਦੱਸ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਰਿਝਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਪਰ ਰਾਗੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਦੱਸ ਦੀਆਂ ਮਸਤ ਸੰਗਤਾਂ ਰਾਗੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਸਾਖੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਸੁਣਨਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਸਾਖੀ ਗ੍ਰੰਥੀ ਚੰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਰਾਗੀਆਂ, ਬਾਬੀਆਂ ਢਾਡੀਆਂ, ਉਪਦੇਸ਼ਕਾਂ, ਗਿਆਨੀਆਂ ਦਾ ਅੱਡ ਕੰਮ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਤ ਦਾ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਸ਼ੋਕ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਰਾਗੀ ਸਿੱਖ ਕੀਰਤਨ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਕਰਦੇ। ਢਾਡੀ ਸਿੱਖ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਸਾਖੀਆਂ ਸੁਣਾ-ਕੀਣ ਵਿੱਚ ਨਿਪੁੰਨ ਹੁੰਦੇ, ਗਿਆਨੀ ਕਥਾ ਸੁੰਦਰ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਝਦੇ ਅਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਨਾਲ ਅਨਮਤਾਂ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਅਸੂਲਾਂ ਦੀ ਸੁਸ਼ਟਤਾ ਦੱਸ ਸਕਦੇ, ਅਥਵਾ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਧਰਮ (ਸਿੱਖ ਧਰਮ) ਦੀ ਸੁਸ਼ਟਤਾ ਸਿਖਾਕੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਕਾਇਮ ਕਰ ਸਕਦੇ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪੰਥ ਦਾ ਵੈਰ (ਟੇਸਟ) ਰਸ ਅਰਥਾਤ ਸੁਭਾਵ ਤਬਦੀਲੀ ਖਾਣ ਵੱਲੋਂ ਰੁਕ ਜਾਂਦਾ। ਪਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁਣ ਤਬਦੀਲੀ ਖਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਖਾਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਅਜਬ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਵੀ ਕਦੀ ਛੱਡ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਸੁਭਾਵਾਂ ਨੂੰ, ਜੋ ਅਨਮਤਾਂ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਆਖਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀ ਕੁਝ ਸਮਝ ਨਾ ਹੋਣ ਦਾ ਹੋਵੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲਵੇ। ਜੇ ਮਿੱਤਰੋ! ਜਦ ਤੱਕ ਪੰਥ ਵਿੱਚ ਚੰਗੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਜਗ੍ਹਾ ਜਗ੍ਹਾ ਦੀਆਂ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਮਰਿਯਾਦਾ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਨੇ ਮੁਕੱਰਰ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਪਰ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀਆਂ। ਚੰਗੇ ਗ੍ਰੰਥੀਆਂ ਬਿਨਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਅੱਡ ਅੱਡ ਜਗ੍ਹਾ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਅੱਡ ਅੱਡ ਸੁਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਧਾਰਮਕ ਏਕਤਾ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ।

(ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ, 16 ਮਈ 1906 ਈ:)

ਏਹੁ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਣੈ ਕੋਇ

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵੀਚਾਰ-ਅਧੀਨ ਇਹ ਤੁਕ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ, ਮਹਾਨ-ਭਾਵੀ, ਸਮਿਲਿ ਸਾਹਕਾਰੀ ਰਚਨਾ " - ਜਪੁ - ", ਅਥਵਾ "ਜਪੁ ਨੀਸਾਣੁ" ਦੀ, ਚੌਵੀਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲਈ ਗਈ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬੇਅੰਤਤਾ, ਅਨੰਨਤਾ ਤੇ ਸਰਬੱਗਤਾ ਦਾ ਸਾਹ-ਕਿੰਜਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੀ, ਇਸ ਪਉੜੀ ਦਾ, ਸਾਰਾ ਪਾਠ, ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਅਤੇ ਵੀਚਾਰ-ਵਿਸਥਾਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ: -

- 1 ਅੰਤੁ ਨ ਸਿਫਤੀ, ਕਹਣਿ ਨ ਅੰਤੁ। ਅੰਤੁ ਨ ਕਰਣੈ ਦੇਣਿ ਨ ਅੰਤੁ ॥
- 2 ਅੰਤੁ ਨ ਵੇਖਣਿ, ਸੁਣਣਿ ਨ ਅੰਤੁ ॥ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਪੈ, ਕਿਆ ਮਨਿ ਮੰਤੁ ॥
- 3 ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਪੈ, ਕੀਤਾ ਆਕਾਰੁ ॥ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਪੈ, ਪਾਰਾਵਾਰੁ ॥
- 4 ਅੰਤੁ ਕਾਰਣਿ, ਕੇਤੇ ਬਿਲਲਾਹਿ ॥ ਤਾ ਕੇ ਅੰਤ, ਨ ਪਾਏ ਜਾਹਿ ॥
- 5 ਏਹੁ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਣੈ ਕੋਇ ॥ ਬਹੁਤਾ ਕਹੀਐ, ਬਹੁਤਾ ਹੋਇ ॥
- 6 ਵਡਾ ਸਾਹਿਬੁ, ਉਚਾ ਬਾਉ ॥ ਉਚੇ ਉਪਰਿ, ਉਚਾ ਨਾਉ ॥
- 7 ਏਵਡੁ ਉਚਾ, ਹੋਵੈ ਕੋਇ ॥ ਤਿਸੁ ਉਚੇ ਕਉ, ਜਾਣੈ ਸੋਇ ॥
- 8 ਜੇਵਡੁ ਆਪਿ, ਜਾਣੈ ਆਪਿ ਆਪਿ ॥ ਨਾਨਕ, ਨਦਰੀ ਕਰਮੀ ਦਾਤਿ ॥

ਵੀਚਾਰ — 1 ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਸੁਮਾਰ ਨਹੀਂ, ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਕਹਿਣ ਕਹਾਉਣ ਨਾਲ, ਉਸ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਕੰਮਾਂ-ਕਾਜਾਂ, ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਦਾਤਾਂ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਓੜਕ ਨਹੀਂ।

2 ਵੇਖਣ ਤੇ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਪਾ ਸਕਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ, ਅਤੇ ਨ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਬਹੁ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜਾ ਵਰਨਾ ਹੈ।

3 ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਰਚੀ, ਇਹ ਦਿਸਦੀ ਅਤੇ ਅਣ-ਦਿਸਦੀ ਸਿਖ਼ਤੀ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਰਾਵਾਰੁ ਨਹੀਂ।

4 ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਅੰਤ, ਅਥਵਾ ਹਏ-ਬੰਨਾ ਲੱਭਣ ਲਈ, ਬੇਸੁਮਾਰ ਲੋਕ ਤਰਲਾ ਮਾਰ ਰਹੇ ਹਨ; ਪ੍ਰੰਤੂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜਤਨ ਬੇਕਾਰ ਤੇ ਬੇਅਰਥ ਹਨ।

5 ਕੇਵਲ ਇਹੀ ਨਹੀਂ, ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਅੰਤ ਪਾ ਸਕਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ; ਸਗੋਂ ਜਿਤਨਾ ਵਧੀਕ ਉਸ ਨੂੰ ਬਿਆਨਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰੀਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾਂ ਵੱਧ, ਉਹ ਅਣ-ਬਿਆਨਿਆ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

6 ਹਕੀਕਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਾਲਕ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਭਿਆਣਾ ਅਪਹੰਚ

“ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚਾ ਨਿਰੰਕਾਰ, ਆਪਣੇ ਸਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਸ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਏਧਰੋਂ ਉਧਰੋਂ ਸੁਣ ਸੁਣਾ ਕੇ ਹੀ ਗਾਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਉਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਜਣਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਤਿਲ ਮਾਤ੍ਰ ਕਹਿਣ ਦਾ, ਬਲ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ।”
ਰੂ ਜੀ, ਏਸੇ ਵੀਚਾਰ ਨੂੰ ਫੇਰ ਦੁਹਰਾਉਂਦੇ ਹਨ—

‘ਹੈ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੇਜੀ ਕੀਮਤ ਪਾਉਣ, ਅਥਵਾ ਅੰਤ ਲੈਣ ਲਈ, ਜੇ ਮੈਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਠਿਆ ਤੇ ਕੋਹਿਆ ਜਾਵਾਂ, ਚੱਕੀ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਪੀਸਿਆ ਜਾਵਾਂ, ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਸਾੜਿਆ ਸੁਆਹ ਕੀਤਾ ਜਾਵਾਂ, ਤਾਂ ਵੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਤੇਰਾ ਅੰਤ ਲੈਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ:—

‘ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇ ਮੈਂ ਪੰਛੀ ਬਣ ਕੇ ਸੈਂਕੜੇ ਆਸਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬਿਠਾਂ ਕੁੱਝ ਖਾਧੇ ਪੀਤੇ ਦੇ ਰਾ ਅੰਤ ਪਾਉਣ ਲਈ ਉਡਦਾ ਫਿਰਾਂ, ਲੱਖਾਂ ਮਣ ਕਾਗਜ਼ ਲੈਕੇ ਅਤੇ ਪਉਣ ਵਾਂਗ ਕਲਮ ਲਾਕੇ, ਤੇਰੀ ਸਿਫਤ-ਸਾਲਾਹ ਲਿਖਾਂ, ਅਤੇ ਕਦੀ ਸਿਆਹੀ ਦੀ ਥੁੜ ਵੀ ਨਾ ਵਾਪਰੇ, ਤਾਂ ਵੀ ਨਾਨਕ ! ਮੇਰੇ ਲਈ ਤੇਰਾ ਅੰਤ ਲੈ ਸਕਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ।’

ਸੋ ਇਹ ਹੈ ਵੰਨਗੀ ਮਾਤ੍ਰ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪੂਰ ਅੰਦਰ ਸ਼ਬਦੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਬੇਅੰਤਤਾ ਤੇ ਅਨੰਤਤਾ ਦੀ ਝਲਕ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਜਦ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬੇਅੰਤਤਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ “ਕੋਟਿ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਕੇ ਠਾਕੁਰੁ ਸੁਆਮੀ।” ਕਹਿ ਕੇ ਵਡਿਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਵਾਹਿਗੁਰਾਂ ਵੱਲੋਂ, ਅੱਜ ਤੋਂ ਚਾਰ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ, ਇਹ ਅਨੁਭਵੀ ਸੱਚ ਉਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੱਜ ਸਾਇੰਸਦਾਨਾਂ ਨੇ ਕਈ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਨ ਉਪ੍ਰੰਤ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੀ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਖੋਜ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਕ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਦਾ ਆਪਣਾ ਆਕਾਰ ਹੀ ਇਤਨਾ ਵੱਡਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਸਾਡੇ ਮੰਡਲ ਦੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੇਸ਼ਨੀ, ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਦੇ ਇੱਕ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਸਿਰੇ ਤੱਕ ਸਫਰ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨੌਂਬੇ ਹਜ਼ਾਰ ਰੇਸ਼ਨੀ-ਸਾਲ (Light years) ਦਾ ਸਮਾਂ ਲੱਗੇਗਾ। ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੇਸ਼ਨੀ ਇੱਕ ਸੈਕੰਡ ਵਿੱਚ 186000 ਮੀਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਫਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਦੂਜੇ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬੇਅੰਤਤਾ ਦਾ ਇਹ ਆਲਮ ਹੈ ਕਿ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦੀ ਅੱਜ ਦੀ ਖੋਜ ਦੇ ਸਿੱਟੇ, ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਰੂਸੀ ਸਾਇੰਸਦਾਨਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਿਰਣਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡਾ ਭੂ-ਮੰਡਲ ਬਣੇ ਨੂੰ ਸੱਤ ਅਰਬ ਸਾਲ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋਇਆ; ਪ੍ਰੰਤੂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਬਾਅਦ ਦੀ ਖੋਜ ਨੇ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਅੱਜ ਤੋਂ 7 ਖਰਬ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਈ ਸੀ, ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਅਥਵਾ ਪ੍ਰਭੂ-ਬੇਅੰਤਤਾ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ, ਕੁੱਝ ਇਉਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:—

“ਹਮ ਨੇ ਯਿਹ ਜਾਨਾ ਥਾ ਕਿ ਇਲਮ ਸੇ ਕੁਛ ਜਾਨੈਂਗੇ,
ਜਾਨਾ ਤੋ ਯਿਹ ਜਾਨਾ, ਕਿ ਨ ਜਾਨਾ ਕੁਛ ਭੀ”।

ਹਕੀਕਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਾਣੇ ਤੇ ਖੋਜੇ ਗਏ ਨਾਲੋਂ, ਅਨਜਾਣਿਆ ਕਈ ਗੁਣ ਵੱਧ ਹੈ। ਆਖਰ, ਕੁੱਲ ਵਿਗਿਆਨੀ, ਕੁਦਰਤੀ ਅਸੂਲਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਪਾਸੋਂ ਉਹ ਕੋਈ ਨੇਮ ਨਹੀਂ ਘੜ ਸਕਦੇ।

ਸਮੂਹ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਨਿਰਣਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਅੰਸ ਹੈ:—
ਜਿਵੇਂ “ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਹਮ ਰਾਮ ਕੀ ਅੰਸ।” ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਕੁੱਲ ਕਾਇਨਾਤ ਵਿੱਚ ਸੁਮਤੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਹੈ ਕਿ ਇਨਸਾਨ ਕਿਉਂ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਹੀ ਅੰਸ ਹੈ, ਅੰਗੀ ਦਾ ਇੱਕ ਅੰਗ ਹੈ ਜਾਂ ਕੁੱਲ ਦਾ ਇੱਕ ਜੁੜ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਕੁੱਲ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਬੁੱਲਬੁਲਾ ਜਾਂ ਲਹਿਰ ਕਈ ਵੀ ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦੇ। ਹਾਂ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਝਲਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਗੁੰਗੇ ਦੇ ਸਿਠਿਆਈ ਖਾਣ ਸਮਾਨ, ਮਾਣ ਤਾਂ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਇਰ ਦਾ ਇਹ ਕਥਨ ਭਾਢਾ ਭਾਵ-ਪੂਰਤ ਹੈ।—

“ਪਤਾ ਤੇਰਾ ਪੂਛੁ, ਤੋ ਕਿਸ ਸੇ ਮੈਂ ਪੂਛੁ
ਜਿਸੇ ਕੁਛ ਖਬਰ ਹੈ, ਵੁ ਹੀ ਬੇ-ਖਬਰ ਹੈ।

ਸੋ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਮੰਨਤ ਭਾਈ ਕਲਿਆਨ-ਕਾਰੀ ਹੈ:—

“ਏਹੁ ਅੰਤੁ, ਨ ਜਾਣੈ ਕੋਇ। ਬਹੁਤਾ ਕਹੀਐ, ਬਹੁਤਾ ਹੋਇ।

ਭਯਾ— “ਜੇਵਡ ਆਪਿ ਜਾਣੈ ਆਪਿ ਆਪਿ ॥ ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਕਰਮੀ ਦਾਤਿ ॥ (ਜਪੁ)

(1186, ਸੈਕਟਰ 18-ਸੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ)

‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ’ ਵਿੱਚ ਛਪਣ ਵਾਲੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਵੇਰਵਾ

ਪਿਛਲਾ ਕਵਰ.....1000 ਰੁਪਏ
ਕਵਰ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਪੰਨੇ.....800 ਰੁਪਏ
ਸਧਾਰਨ ਪੂਰਾ ਪੰਨਾ..... 500 ਰੁਪਏ
ਸਧਾਰਨ ਅੱਧਾ ਪੰਨਾ.....250 ਰੁਪਏ
ਸਧਾਰਨ ਚੌਥਾਈ ਪੰਨਾ.....125 ਰੁਪਏ

ਰਾਗ ਸ੍ਰੀ

ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ

ਰਾਗ ਸ੍ਰੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਰਾਗ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਰਾਗ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਲੜੀਵਾਰ ਰਾਗ ਵਿਧਾਨ ਦਾ ਆਰੰਭ ਇਸੇ ਰਾਗ ਤੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਹੋਰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:—
'ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗੁ ਹੈ ਜੋ ਸਚਿ ਧਰੇ ਪਿਆਰੁ'
(ਵਾਰ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ਤੀਜਾ)

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਅਨੁਸਾਰ

'ਰਾਗਨ ਮੈਂ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਪਾਰਸ ਪਖਯਾਨ ਹੈ'

ਰਾਗ ਰਾਗਣੀ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਰਾਗ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਦਾ ਧਾਰਣੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਿੰਟੀਕ ਕੋਠਲ, ਸ਼ਿਵ ਮੱਤ, ਰਾਗ ਰਾਣਵ ਮੱਤ ਅਤੇ ਹਨੂਮਾਨ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਰਾਗ ਵਰਗੀ-ਕਰਣ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰਾਗ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਿਥਿਹਾਸਿਕ ਤੱਥਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਰਾਗ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਪਾਰਬਤੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਤੋਂ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਥਾਟ ਪੱਧਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਨੂੰ ਪੂਰਵੀ ਥਾਟ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਅਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਿੱਖ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰਹੇ ਸਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਹ ਰਾਗ ਕਾਫੀ ਥਾਟ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਥਾਟ ਦਾ ਸਰੂਪ ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਫੀ ਥਾਟ ਸਮਾਨ ਸੀ ਪਰ 1813 ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਨਗਮਾਤੇ ਆਸਫੀ ਦੇ ਲੇਖਕ ਮੁਹੰਮਦ ਰਜ਼ਾ ਨੇ ਰਾਗ ਰਾਗਣੀ ਪੱਧਤੀ ਦੀ ਕਰਤੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਥਾਟ ਬਿਲਾਵਲ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ। ਸ਼ੁੱਧ ਥਾਟ ਵਿੱਚ ਇਹ ਮਹਾਨ ਤਬਦੀਲੀ ਆ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਰਾਗ ਦੇ ਸੁਰ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਤਬਦੀਲੀ ਆ ਗਈ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਦੇ ਉਪਲੱਬਧ ਦੋਵੇਂ ਰੂਪ ਵੀ ਇਸ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਨਿਸਚੇ ਹੀ ਕਾਫੀ ਥਾਟ ਅਧੀਨ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸੰਗੀਤ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਕਾਫੀ ਥਾਟ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਹੀ ਪੁਰਾਤਨ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਪੂਰਵੀ ਥਾਟ ਅਤੇ ਕਾਫੀ ਥਾਟ ਦੇ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਰੂਪ ਇੱਕੋ ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਥਾਟ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਰ ਰੂਪ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦੇਣ ਨਾਲ ਬਾਕੀ ਨਿਯਮ ਸਮਾਨ ਰਹਿਣ ਉਤੇ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਪੂਰਵੀ ਥਾਟ ਅਤੇ ਕਾਫੀ ਥਾਟ ਅਧੀਨ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਕਾਫੀ ਥਾਟ ਦਾ ਇਹ ਸਰੂਪ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ—

ਇਸ ਸਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁੱਧ ਰਿਸ਼ਭ, ਸ਼ੁੱਧ ਮਧਿਅਮ, ਆਰੋਹ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁੱਧ ਨਿਸ਼ਾਦ, ਗੰਧਾਰ, ਅਤੇ ਧੈਵਤ ਵਰਜਿਤ ਹਨ। ਅਵਰੋਹ ਵਿੱਚ ਨਿਸ਼ਾਦ ਕੋਮਲ, ਗੰਧਾਰ ਕੋਮਲ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਸੁਰ ਸ਼ੁੱਧ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਥਾਟ = ਕਾਫੀ, ਵਾਦੀ = ਰਿਸ਼ਭ, ਸੰਵਾਦੀ = ਪੰਚਮ,
ਸਮਾਂ = ਸਮ, ਜਾਤੀ ਔਡਵ-ਸੰਪੂਰਣ

ਆਰੋਹ — ਸਾ ਰੇ ਮ ਪ ਨੀ ਸਾਂ

ਅਵਰੋਹ — ਸਾਂ ਨੀ ਧ ਪ, ਮ ਗੁ ਰੇ ਰੇ ਸਾ

ਮੁੱਖ ਅੰਗ — ਸਾ ਰੇ ਰੇ, ਸਾ. ਰੇ ਪ, ਮ ਗੁ ਰੇ ਸਾ

ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ (ਪੂਰਵੀ ਥਾਟ) — ਆਧੁਨਿਕ ਸੰਗੀਤ ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਦਾ ਨਾਦਾਤਮਕ ਸਰੂਪ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ—

ਆਰੋਹ ਵਿੱਚ ਰਿਸ਼ਭ ਕੋਮਲ, ਮਧਿਅਮ ਤੀਬਰ ਨਿਸ਼ਾਦ ਸ਼ੁੱਧ, ਧੈਵਤ ਅਤੇ ਗੰਧਾਰ ਵਰਜਿਤ ਹਨ। ਅਵਰੋਹ ਵਿੱਚ ਰਿਸ਼ਭ, ਧੈਵਤ ਕੋਮਲ, ਮਧਿਅਮ ਤੀਬਰ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸੁਰ ਸ਼ੁੱਧ ਲਗਦੇ ਹਨ।

ਥਾਟ = ਪੂਰਵੀ, ਵਾਦੀ = ਰਿਸ਼ਭ, ਸੰਵਾਦੀ = ਪੰਚਮ,

ਨਿਯਮ ਸੁਰ = ਸਾ, ਰੁ, ਪਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ = ਗੰਭੀਰ, ਸਥਾਨ = ਮੰਦਰ ਤੇ ਮੱਧ ਸਪਤਕ

ਆਰੋਹ — ਸਾ, ਸਾ ਰੁ ਸਾ, ਰੁ ਰੁ ਪ ਨੀ ਸਾਂ

ਅਵਰੋਹ — ਸਾਂ ਨੀ ਧੁ ਪ, ਮ ਗੁ ਰੁ, ਰੁ ਸਾ

ਮੁੱਖ ਅੰਗ — ਸਾ, ਸਾ ਰੁ ਗਾ ਰੁ, ਸਾ, ਰੁ ਪ, ਮ ਗੁ ਰੁ, ਰੁ ਸਾ

ਕੁਝ ਸੰਗੀਤ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ ਦਾ ਵਾਦੀ ਪੰਚਮ ਅਤੇ ਸੰਵਾਦੀ ਸਡਜ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਦੀਆਂ ਕਲਾਤਮਕ ਖੂਬੀਆਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦਿਆਂ ਸੰਗੀਤ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁ ਸਿਖਰੀ ਉਪਰੋਕਤ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਦੀ ਹੈ। ਰੁ ਪ, ਪ ਰੁ, ਰੁ ਰੁ ਸਾ ਧੁ ਧੁ ਪ, ਸੁਰ ਸੰਗਤੀ-ਆ ਨਿਸਚੇ ਹੀ ਪ੍ਰਬਜ਼ੁਰਤੀ 'ਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਪਰ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਸਡਜ ਅਤੇ ਗੰਧਾਰ ਦੀ ਕੋਠ ਛੱਡ ਇਸ ਰਾਗ ਦੀ ਮੌਲਿਕ ਵਰਜਿਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਾਗ ਮਧੁਰ, ਗੰਭੀਰ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਕਿਸਮ ਦਾ ਰਾਗ ਹੈ। ਗੰਭੀਰ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਰਾਗ ਭਗਤੀ ਗੀਤਾਂ ਲਈ ਅਤਿ ਦੁਕਵਾਂ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਕਾਸ ਵਿਭਾਗ
ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ

ਸ਼ਬਦ ਸੰਗੀਤ ਲਿਪੀ

ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ

—ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ
ਭਾਈ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ

ਰਾਗ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੧

ਮੰਤੀ ਤ ਮੰਦਰ ਉਸਰਹਿ ਰਣਨੀ ਤ ਹੋਹਿ ਜਤਾਉ ॥

ਕਸਤੂਰਿ ਕੰਗੁ ਅਗਹਿ ਚੰਦਨਿ ਲੀਪਿ ਆਵੈ ਚਾਉ ॥

ਮਤੁ ਦੇਖਿ ਭੂਲਾ ਵੀਸਰੈ ਤੇਰਾ ਚਿਤਿ ਨ ਆਵੈ ਨਾਉ ॥ ੧ ॥

ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਜੀਉ ਜਲਿ ਬਲਿ ਜਾਉ ॥

ਸੈਂ ਆਪਣਾ ਗੁਰੁ ਪ੍ਰਫਿ ਦੇਖਿਆ ਅਵਰੁ ਨਾਹੀ ਥਾਉ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਧਰਤੀ ਤ ਹੀਰੋ ਲਾਲ ਜਤਤੀ ਪਲਘਿ ਲਾਲ ਜਤਾਉ ॥

ਮੋਹਣੀ ਮੁਖਿ ਮਣੀ ਸੋਹੈ ਕਰੇ ਰੰਗਿ ਪਸਾਉ ॥

ਮਤੁ ਦੇਖਿ ਭੂਲਾ ਵੀਸਰੈ ਤੇਰਾ ਚਿਤਿ ਨ ਆਵੈ ਨਾਉ ॥ ੨ ॥

ਸਿਧੁ ਹੋਵਾ ਸਿਧਿ ਲਾਈ ਰਿਹਿ ਆਖਾ ਆਉ ॥

ਗੁਪਤੁ ਪਰਗਟੁ ਹੋਇ ਬੰਸਾ ਲੋਕੁ ਰਾਖੈ ਭਾਉ ॥

ਮਤੁ ਦੇਖਿ ਭੂਲਾ ਵੀਸਰੈ ਤੇਰਾ ਚਿਤਿ ਨ ਆਵੈ ਨਾਉ ॥ ੩ ॥

ਸੁਲਤਾਨੁ ਹੋਵਾ ਮੌਲਿ ਲਸਕਰ ਤਖਤਿ ਰਾਖਾ ਪਾਉ ॥

ਹੁਕਮੁ ਹਾਸਲੁ ਕਰੀ ਬੰਨਾ ਨਾਨਕਾ ਸਭ ਵਾਉ ॥

ਮਤੁ ਦੇਖਿ ਭੂਲਾ ਵੀਸਰੈ ਤੇਰਾ ਚਿਤਿ ਨ ਆਵੈ ਨਾਉ ॥ ੪ ॥ ੧ ॥

(ਪੰਨਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ 14)

ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ

ਰੂਪਕ (ਅਸਥਾਈ)

ਰੁਗ ਗ ਰੁ	੨	੩	੦ 1	੩	੨	੩
ਹਰਿ ਬਿ ਨੁ	—	—	ਪ ਯਮ	—	ਪ ਜਾ	—
ਗ	—	—	ਜਲਿ ਬ	ਉ	—	—
ਰੁ	—	—	ਪ ਯਮ	—	ਪ ਜਾ	—
ਹਰਿ ਬਿ ਨੁ	—	—	ਜਲਿ ਬ	ਉ	—	—
ਪ ਨ ਆ ਪ	—	—	ਪ	—	ਪ ਦੇ	—
ਮੈ	—	—	ਮ ਪੁ ਪੁ	—	—	—
ਨ ਅ ਵ ਰੁਗ	—	—	ਰੁ ਗ	—	ਸ ਉ	—
ਹਾਰ	—	—	ਰੁ ਥਾ	—	—	—

ਅੰਤਰਾ

ਪ ਮ	—	—	—	—	—	—	—	—	—
ਗ	—	—	—	—	—	—	—	—	—
ਕੁ	—	—	—	—	—	—	—	—	—
ਗ ਆ	—	—	—	—	—	—	—	—	—
ਨ ਪੁ	—	—	—	—	—	—	—	—	—
ਭੁ	—	—	—	—	—	—	—	—	—
ਪੁਨ ਆ	—	—	—	—	—	—	—	—	—

ਨੋਟ : ਸਬਦ ਦੀਆਂ ਬਾਕੀ ਤੁਕਾਂ ਇਸੇ ਅੰਤਰੇ ਤੇ ਹੀ ਗਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ।

SUN SHINE STORE

ROPAR.

ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਕਥਾ ਦੀਆਂ ਟੇਪਾਂ ਲਈ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਓ ।

ਸਨ ਸ਼ਾਈਨ ਸਟੋਰ

ਪਰਤਾਪ ਬਾਜ਼ਾਰ, ਰੋਪੜ ।